

BENCZE ÜNIGE–LENKEY LÁSZLÓ–PETHE MIHÁLY*

A MAROSSZENTKIRÁLYI PÁLOSOK ÉS BIRTOKAIK.
EGY TÁJRÉGÉSZETI KUTATÁS ELŐZETES EREDMÉNYEI
ÉS TOVÁBBI LEHETŐSÉGEI

Kulcsszavak: *pálosok; tájrégészet; birtokok; tájhasználat; malmok; halastavak*

JELEN KUTATÁS CÉLJA, FELHASZNÁLT FORRÁSOK, MÓDSZERTAN

A jelen kutatás a szentkirályi, ma marosszentkirályi pálos kolostor javainak, birtokainak, területeinek a beazonosítását, valamint ezek fejlődését és használatát vizsgálja a tájrégészet eszközeivel. Célja, hogy a fennmaradt oklevelek által kijelölt birtokok és a birtokstruktúra kialakulását, változását, átalakulását és ezek használatát a tájrégészet módszereivel kutassa, elemezze és rekonstruálja.¹ Még a bevezető sorokban fontosnak véljük kihangsúlyozni, hogy nem lezárt, hanem folyamatban lévő kutatásról számolunk be. Az alábbiakban bemutatott eredmények tehát részlegesek, a későbbiekben a feltevések, eredmények akár lényegesen is változhatnak.² A kutatásban felhasznált sokrétű forrásanyagban elsődleges szerep jutott az írott dokumentumoknak; ezek között is elsősorban a *Documenta Artis Paulinorum* köteteinek vizsgálata bizo-

* BENCZE Ünige (1984), PhD, régész, muzeológus, Maros Megyei Múzeum, Marosvásárhely, bunige@yahoo.com

LENKEY László (1966), PhD, egyetemi docens, Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Geofizikai és Őrtudományi Tanszék, Budapest

PETHE Mihály (1983), MsC, geofizikus szakértő, Várkapitányság Nonprofit Zrt., Budapest

- 1 További irodalmakra, kutatástörténeti és módszertani problematikára lásd LASZLOVSKY József: *Kolostorok a tájban, középkori kolostortájak* = „*Quasi liber et pictura*”. *Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára*. Szerk. Kovács Gyöngyi. ELTE Régészettudományi Intézet, Bp., 2004. 337–346.
- 2 Jelen tanulmány bizonyos részei már a doktori disszertációmban is szerepelnek, viszont itt már újabb hipotézisek és interpretáció nyomán vizsgálom a kolostortáját. Lásd BENCZE Ünige: *On the Border: Monastic Landscapes of Medieval Transylvania (between the Eleventh and Sixteenth Century)*. Doktori tézisek. CEU, Bp., 2020.

nyult rendkívül hasznosnak. Az említett korpusz második kötete tartalmazza a marosszentkirályi kolostor okleveles anyagát, amely alapján vizsgálódásunk elindulhatott.³ Mivel a rendi gyűjtemény kivonatolt formában rögzítette az egyes oklevelek tartalmát, így csak bizonyos adatok szerepelnek benne, a további tájrévészeti és terepi azonosítás szempontjából fontos részletek már nem kerültek megemlézésre. Következő lépésben tehát a kigyűjtött oklevelek egyenkénti felkutatása volt a cél, illetve a teljes szövegű nyomtatott vagy eredeti szövegek elemzése, amelyekből további részleteket lehetett hasznosítani a terepi munkában. A kigyűjtött helynevek, tájelemek (pl. vízfolyások, utak, malmok, halastavak stb.) és egyéb beazonosítható terepi jellegzetességek alapján sikerült összeállítani a birtokok területi eloszlásának, gyarapodásának a kronológiáját, amelyet az áttekinthetőség kedvéért térképre vetítettem (1. kép). A másik fontos és hasznos forráscsoportot a történelmi térképek adták, melyek közül elsősorban a három Habsburg katonai felmérés bizonyult sok esetben nyomravezetőnek.⁴ Ugyancsak hasznos adatokkal szolgált az immáron a világhálón is elérhető, úgynevezett *Planurile directeare de tragere* katonai térkép.⁵ A térképeken gyakran többféle tájelemet jelölnek, amelyek a térképek elkészültekor még láthatóak voltak a tájban. Ezek visszavetítése azonban a középkorra vagy a késő középkorra legtöbbször bizonytalan és nehézkes. A történelmi térképek felhasználásának megvannak a maga korlátai, ahogy ezt már több esetben is jelezték a kutatók.⁶ Egyrészt a térképek rendeltetése más célokat szolgált (katonai, gazdasági stb.), másrészt pedig a térképeken feltüntetett tájelemeket, domborzati egységeket vagy akár helyneveket ritkán lehet a középkori vagy késő középkori állapotokkal hitelesen összekapcsolni. Jobb esetben, ott ahol a forrásadottságok kiválóak, részletes és folytonos a forrásanyag az adott területről, ez is kivitelezhető.⁷ A harmadik forráscsoport a fennmaradt történelmi helynévanyag köré tömbösül. A kutatáshoz igyekeztünk minden rendelkezésre álló, hely-

3 *Documenta Artis Paulinorum*. II. Gyűjt. GYÉRESSY Béla; s. a. r. TÓTH Melinda–ifj. ENTZ Géza–SZÉPHELYI FRANKL György; bev. előszó: HERVAY Ferenc. Bp., 1976 (a továbbiakban DAP); MNL OL, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban DF) 286489.

4 Online: <https://mapire.eu/hu/browse/country/> (Utolsó megtekintés: 2021. 01. 25.)

5 Online: <http://geo-spatial.org/vechi/download/planurile-directoare-de-tragere> (Utolsó megtekintés: 2021. 01. 25.)

6 Erről a témáról bővebben SZENDE Katalin: *How Far Back? Challenges and Limitations of Cadastral Map for the Study of Urban Form in Hungarian Towns = Städteatlanten. Vier Jahrzehnte Atlasarbeit in Europa*. Hg. Wilfried EHBRECHT. Böhlau, Köln–Wien, 2013. 153–190; Uő: *Az eltűnt tér nyomában. Kataszteri térképek és várostopográfiai kutatások: Sopron és Győr példája = Pécs topográfiája a kezdetektől a 20. század elejéig*. Szerk. FEDELES Tamás. Kronosz, Pécs, 2013. 11–40; FERENCZI László: *Molendinum ad Aquas Calidas. A pilisi ciszterciek az állítólagos Fehéregyházán*. Studia Comitatus. Új Sorozat 1(2014). 145–267.

7 BENCZE Ünige–Oana TODA: *Tájhasználat a kolozsmonostori bencés apátság Kajántó-völgyi birtokain*. Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából. Új Sorozat X–XI(2015–2016). 101–118.

névanyagot közlő munkát átvizsgálni, és a helyneveket kronológiailag visszavetíteni, illetve összevetni az oklevelekből származó helynevekkel.⁸ A marosszentkirályi kolostor birtokai esetében ez nem bizonyult könnyű feladatnak, mivel az összegyűjtött helynévanyag meglehetősen szegényes. A következő és egyben a legkomplexebb forráscsoport maga a táj, amely állandó változásban volt, és van mind a mai napig. Egy adott táj több korszakon át, a tudatos vagy spontán hatások, ugyanakkor a természet által is kialakított történeti tájak egymásra rétegződésével és módosulásával őrizte meg a különböző emberi beavatkozások nyomait (legyen az irtás, földmunka, építkezés stb.).⁹ A tájrégészet elsődleges forrását maga a táj képezi, így jelen kutatásban is kiemelkedő szerepe van. A tájrégészet által vizsgált jelenségek sokszor felszíni tájelemek, mikrodomborzati eltérések, úgynevezett földművek formájában jelentkeznek. A tájrégészet számára a táj egy szerkezet, amelyben különféle kapcsolatok léteznek, amelyek felismerhetők és vizsgálhatók.¹⁰

TÖRTÉNETI HÁTTÉR, KUTATÁS

A marosszentkirályi pálos kolostor az utóbbi évtizedben több tanulmány témáját képezte. Mivel a kolostorhoz fűződő történeti események aránylag jól rekonstruálhatók, és több helyen már fel is dolgozták őket, az alábbiakban a kolostor életéből csak a fontos eseményeket emeljük ki, elsősorban azokat, amelyek a birtokokra vagy egyes tájelemekre vonatkoznak.¹¹ Alapításának idejét illetően két évszám is kering a szak-

8 *Pesty Frigyes helynévgyűjteménye*. I–III (1864–1865). *Székelyföld és térsége* III. Maros megye. Közzéteszi CSÁKI Árpád–PÁL-ANTAL Sándor. OSzK–Székely Nemzeti Múzeum, Bp.–Sepsiszentgyörgy, 2014; ORBÁN Balázs: *A Székelyföld leírása*. I. Pest, 1868 (a továbbiakban ORBÁN: *Székelyföld*); SZABÓ T. Attila *erdélyi történeti helynévgyűjtése*. 7/A–B. Maros–Torda megye. Közzéteszi HAJDÚ Mihály–SÓFALVI Krisztina. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp., 2005 (a továbbiakban SZABÓ T.: *Maros–Torda megye*).

9 ZATYKÓ Csilla: *Integrált kutatások: a tájrégészet = Régészeti Kézikönyv*. Szerk. Gróf PÉTER-HORVÁTH Ferenc–KULCSÁR Valéria–F. ROMHÁNYI Beatrix–TARI Edit–T. BIRÓ Katalin. Magyar Régész Szövetség, Bp., 2011. 388–402.

10 A magyarországi tájrégészetről bővebben ZATYKÓ Csilla: *People beyond Landscapes: Past, Present and Future of Hungarian Landscape Archaeology*. Antaeus 33(2015). 369–388.

11 BENKŐ Elek: *A középkori Székelyföld*. I. MTA BTK Régészeti Intézet, Bp., 2012 (a továbbiakban BENKŐ: *A középkori Székelyföld*). 259–271; BENCZE Ünige: *A Medieval Pauline Landscape in the Szekler Land*. Transsylvania Nostra IX/34(2015). 2. sz. 10–17; BENKŐ Elek–SÜMEGI Pál–TÖRÖCSIK Tünde–BODOR Elvira–SÜMEGI Balázs–JAKAB Gusztáv: *Sâncraiu de Mureș (Marosszentkirály): Medieval Settlement Network, Pauline Monastery and Its Environment on the Middle Course of the Mureș River*. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 71(2020). 177–198.

irodalomban. Egyesek szerint 1350-ben,¹² mások véleménye alapján viszont csak 1370-ben létesült.¹³ Az alapítók a Bolgár és a Tóth családok előjárói, akik kezdetben egy kőtemplomot, szántókat és erdőket adományoztak a pálosoknak. A lelkes adományoknak köszönhetően a pálos birtokok a 14. században folyamatosan bővültek kisebb-nagyobb területekkel, szántókkal, erdőkkel, halastavakkal, szőlőkkel, házhe-lyekkel, malmokkal vagy malomhelyekkel. A legtöbb adományt a 15. században sze-rezték, egyebek mellett több lófőseget vagy székely örökséget is (Udvarfalva, Tófalva, Unoka stb.). A bejegyzések alapján azt látjuk, hogy ekkor és a következő században a közösség annyira megerősödött, pénzügyi háttere is stabilizálódott, hogy újabb terü-leteket is vásároltak (például 1405-ben és 1408-ban). A fennmaradt írott források alapján, a kolostor épületein kétszer végeztek nagyobb átépítést, renoválást. Az első nagyszabású beavatkozást egy 1391-es adományban említik.¹⁴ Egy másik jelentősebb felújítás Gyalui Dénes perjel nevéhez köthető, és 1520-ban kezdődhetett el, minek-utána átvette a szentkirályi kolostor perjelségét.¹⁵ Mivel a kolostor helyszínén¹⁶ még nem folytak régészeti feltárások, az írott anyag által említett építkezéseket egyelőre nem lehet összevetni a földben rejtőző maradványokkal. Nem lehet tudni, milyen állapotban maradtak fenn a föld alatt az egykori kolostor romjai, sokáig ugyanis az említett területet szántóként használták, és többször esik említés a romos kolostor köveinek másodlagos felhasználásáról is. A legelső dokumentált kőkitermelés 1620-ban zajlott, amikor a marosvásárhelyi várban a Vargák bástyáját építették,¹⁷ majd 1824-ben Marosszék főbírája is felhasznált a kolostorból kibányászott kőanyagot sa-ját udvarháza építéséhez.¹⁸ Végül 1864-ben egy földalatti boltozott helységet bontot-tak el, és használták fel építőanyagként.¹⁹ Ezek alapján azt feltételezhetjük, hogy a falakat jelentősen bolygatták. A régészeti kutatások hiánya a pálosok anyagi kultúrá-jának, mindennapi életének rekonstrukcióját is lehetetlenné teszi. Az utóbbi évtize-

12 *Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis*. IX/VII. 1343–1382. Ed. Georgius Fejér. Buda, 1842. 106.

13 ENTZ Géza: *Erdély építészete a 14–16. században*. EME, Kvár, 1996. 378.

14 DAP II. 447–448; MNL OL, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban DL) 96641.

15 DAP II. 450. Gyalui Dénes pályafutásáról lásd Kovács Mihai: *Gyalui Dénes argyasi püspök, erdélyi segédpüspök és éneklőkanonok pályafutása*. Erdélyi Múzeum LXXX(2018). 1. sz. 40–46.

16 A Nemzeti Régészeti Repertóriumban: Cod RAN: 114391.05

17 Nagy Szabó Ferenc *krónikája*. Közli Mikó Imre. Erdélyi történelmi adatok. I. Kvár, 1855. 71.

18 ORBÁN: *Székelyföld*. 184. Orbán Balázs szerint ezt a házat Thuri József vette meg, és annak veje, báró Rothenthal birtokolta Orbán idejében. Id. Thury József (tamásfalvi Thury család) 1821-ben, fia, József 1861-ben halt meg, ennek lánya, Albertina, báró Rothenthal Henrik-né volt. NAGY Iván: *Magyarország családai. Czímmerekkel és nemzékrendi táblákkal*. XI. Ráth Mór, Pest, 1865. 196–199.

19 ORBÁN: *Székelyföld*. 184.

dekben Magyarországon jelentősen fellendült a pálos kolostorok kutatása,²⁰ helyreálítása, ezzel szemben a mai Románia területén, a középkori Erdélyben létesített pálos kolostorokat régészetileg egyáltalán nem kutatták. Ezért is igyekszünk a marosszentkirályi pálos kolostort tágabb kontextusban vizsgálni, és hosszú távon elemezni. A kutatás végső célja egy holisztikus/teljes (teljesebb) kép rekonstruálása lenne (a forrásadottságok függvényében) a pálosok előtti, a pálosok alatti és a pálosok utáni időszakról, és a tájban bekövetkezett változásokról. Ideális esetben azoknak a földmunkáknak vagy tájbéli beavatkozásoknak a felderítését reméljük, amelyek biztosan a pálosok jelenlétéhez köthetők.

A KOLOSTOR ELHELYEZKEDÉSE A TÁJBAN

Helytörténeti szempontból, még ha nagyon kevés írott forrással rendelkezünk is az adott időszakra vonatkozóan, a 14. század fontos eseményeket hozott Marosszék történetében, amelyek háttérében talán egyfajta stabilitás és fellendülés sejthető. Ezt legjobban két kolostor alapítása mutatja: az egyik a székelyvásárhelyi (ma Marosvásárhely) piactér fölött álló ferences kolostor (14. század eleje), a másik a Szentkirály fölött felépült pálos kolostor (14. század második fele). Mindkét kolostor elsőként képviseli rendi közösségét a Székelyföldön a 14. században. Alig pár kilométeres távolságra fekszenek egymástól Marosszék területén, az egyik a Maros folyó bal, a másik a jobb partján. Székelyföldön a marosszentkirályi kolostor maradt az egyedüli pálos rendház, míg a 15. század folyamán a koldulórendek (ferencesek és domonkosok egyaránt) több helyütt is megtelepedtek.

A pálosok kolostora a Székelyföld és Marosszék északnyugati részén, Marosvásárhelytől alig 3–4 kilométerre, a Maros jobb partján, Marosszentkirály falu felett, egy fennsíkszerű dombtetőn helyezkedett el (2. kép). Az oklevelekben gyakran „in promontorio de Szentkiraly” jelölik. A környék középkori településhálózatában Szentkirály és Egerszeg határán kapott helyet („versus villam Zenthkyral”).²¹ Szentkirályt Egerszegtől a *Klastrom pataka* választotta el, amely a *Klastromtető*nek nevezett domb (amelyen a pálos kolostor helyezkedett el) mellett folyt el. Orbán Balázs leírásában az áll, hogy a falu öregjei még emlékeztek a hegytetőt körülövező, „nyolc meg-

20 F. ROMHÁNYI Beatrix: *A lelkiek a földiek nélkül nem tarthatók fenn. Pálos gazdálkodás a középkorban*. Gondolat, Bp., 2010 (a továbbiakban F. ROMHÁNYI: *Pálos gazdálkodás*); Uő: *Pauline Economy in the Middle Ages*. Brill, Leiden–Boston, 2020 (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages 62); PETŐ Zsuzsa Eszter: *Hermits in the Heart of the Hungarian Kingdom: Medieval Monastic Landscape of the Pauline Order in the Pilis*. Archaeolingua, Bp., 2018 (Series Minor 41).

21 MNL OL, DF 286489.

töréssel bíró” lépcsőzetszerű falrakatra, amely valamikor a tetőn feküdt, és a kolostor talapzatát alkothatta.²² Több helynév is jelöli a kolostor egykori területét és annak környékét. Ilyenek például a már említett *Klastromtető* (1761, 1779, szántó és kaszáló),²³ *Klastrom patak* (1818), *Klastrom oldal* (1761, 1779, szántó és kaszáló),²⁴ *Klastrom alatt való kút* (1609, szántó),²⁵ „az Szent Kyrál hegibe az Klastrom feliül valo szeleben” (1611, szőlő)²⁶ és a *Klastrom dombja* (1779, szántó).

A mai Marosszentkirály sokkal nagyobb területet ölel fel, mint a középkori, magában foglalja ugyanis a korábbi kisebb-nagyobb kiterjedésű településeket: Egerszegt,²⁷ Hídvéget,²⁸ Náznánfalvát, Kisfaludot és valószínűleg a mára már eltűnt Székelyházának egy részét is. A pálos kolostort a források hol Székelyházához, hol Szentkirályhoz kötik, így arra következtetünk, hogy ez a két település igen közel feködhetett egymáshoz. Székelyháza vagy Székelyfalva topográfiai azonosítása még nem történt meg, terepbejárásokat nem sikerült végeznünk ez irányban. A középkori forrásokból annyi derül ki csupán, hogy közel lehetett a Maroshoz, területén keresztül haladt a Maros (egyik?) árka, amelyen több malom is helyet kapott már a középkorban. Orbán Balázs szerint Székelyfalva határából hat darab föld jutott Remeteszegnek, a többi Marosvásárhely határába olvadt be.²⁹ Egy 1395-ös forrás szerint a *Wyncze molna* nevű malom a Maros árkán helyezkedett el, amelyet *Zekelpathakanak* hívtak.³⁰ Amint azt a későbbiekben látni fogjuk a pálosoknak nagyon sok birtokuk volt Székelyfalván, a falu túlnyomó része hozzájuk tartozhatott.

A pálos megtelepedéssel járó legelső beavatkozás a tájban a templom- és a kolostorépületek megépítése és az ezekhez vezető út lehetett. Adataink a terület korábbi, a pálos megtelepedés előtti használatáról nincsenek. Románia régészeti lelőhelyeinek adatbázisában (*Repertoriul Arheologic Național*) egy római út nyomai, egy neolitikumi település (az Egerszeg melletti dombon?), egy bronzkori, valamint a (plébániatemplom körüli) középkori település szerepel. Régészeti feltárás egyetlen említett helyszínen sem történt, így ezek pontos kiterjedése sem ismert. A forrásokból tudjuk, hogy a templomot nem a pálosok építették, hanem egy korábbi, a Boldogságos Szűz tiszteletére emelt kőtemplomot kaptak használatra (tartozékaival együtt).³¹ Ez esetben a

22 ORBÁN: *Székelyföld*. 184.

23 SZABÓ T.: *Maros-Torda megye*. 7/A. 342, 343.

24 Uo. 342, 343.

25 Uo. 339.

26 Uo. 340.

27 1930 körül olvadt be Szentkirályba.

28 Hídvég csak a 17. században alakult ki, miután 1607-ben hidat építettek a Maroson, egy korábbi átkelőhelyen.

29 ORBÁN: *Székelyföld*. 183.

30 DAP II. 448.

31 Uo. 447.

templomhoz vezető út már létezhetett, a pálos átvételig feltehetően a helyiek használták. Azt sem lehet pontosan tudni, hogy a templom családi kápolna volt-e, vagy a helyiek (székelyfalviak?) által használt templom lehetett. Marosszentkirály Szent Istvánnak szentelt plébániatemploma korábban, már a 13. században létezhetett. A templom mellett nagy valószínűség szerint más rendeltetésű épületekre is szükségük volt a pálosoknak, ezek építését már vélhetően ők rendelték el még a közösség érkezése előtt (vagy legkésőbb letelepedésük után). Pontos adataink nincsenek arról, hogy hányan és honnan érkeztek a pálosok Marosszentkirályra, vagy hogy egyáltalán hány tagja volt a szentkirályi pálos közösségnek.

A templom- és a további kolostorépületek helyét terepbejárások, történeti térképek és geofizikai mérések is igazolják. Az írott források pontos elhelyezkedést vagy részletes leírást nem adnak, csak a már említett „super quodam monticulo versus villam Zenthkyral” és az „in promontorio de Zenthkyral” vagy a „super promontorium villam Zenthkyral” helymegjelöléseket találjuk. Részletes leírásokat a kolostor egyéb épületeiről sem ismerünk, a dokumentumok csak pár esetben, elszórtan jelölnek meg egy-két elemet. A legelső, 1370-beli említésből kiderül, hogy egy korábbi kőtemplomot kaptak adományul („ecclesiam lapideam in honorem Virginis Mariae”), amelynek az adományozás pillanatában fennálló állapotáról, méreteiről nem kapunk még hozzávetőleges információt sem. 1391-ben, amikor újjáépítésről és javításokról számolnak be, az oklevélben az adományozó (Tuzsoni Simon fia Semjén) arra is kitér, hogy az építkezések után a jövedelmet az örökmécsesek költségére fordítsák: „post edificacionem et reparacionem dicti claustris Beate Virginis [...] fratres [...] pro culto divino utputa pro empcione et conservacione luminum lampadaliū [...] in eadem basilica Beate Virginis incendendorum exponere teneantur”. A szövegben a templom épületét a „basilica” szó jelöli, de kérdéses, hogy mennyire pontos a leírás, illetve, hogy az idézett kifejezés az épület szerkezetére utal-e, vagy inkább arra, hogy talán egy nagyobb, terjedelmesebb épületről van szó. Az sem egyértelmű, hogy teljesen új templomot emelnek-e, vagy esetleg a régit bővítik és újjátják fel. Ezeket a kérdéseket csak régészeti ásatásokkal lehetne tisztázni. Az 1520-as felújítások általánosan említik a kolostort, külön nem emelnek ki egy épületet sem. A templomon kívül más épületet tehát nem említene az írott források. A felhasznált építkezési anyagokról sem tudunk sokat, csupán a fentebb részletezett kőtemplomot ismerjük, és a terepbejárások során összegyűjtött téglatörmelék alapján feltételezhetjük, hogy téglát is használtak építkezéseik során.

Az írott források további pálos tájalakításokat a kolostor környezetében nem említene. Közvetetten azért pár fontos elem megléte és használata feltételezhető, főleg azoké, amelyek a közösség mindennapi ellátását szolgálták. Ilyen az elsődleges fontossággal bíró kolostori vízellátás, de kérdés, hogy hogyan és milyen vízforrásokat használhattak? A kolostor bizonyos épületeit, mint például a konyhát, el kellett látni vízzel. A Maros folyó a kolostor helyétől elég messze folyhatott, habár pontos közép-

kori vagy késő középkori folyását, medrét nem ismerjük. Más patakok, kisebb vízfolyások ugyancsak 1–1,5 km-es körzetben helyezkedtek el. Történelmi térképeken lelőhelyünktől nyugatra helyezkedett el az Avas és a Hangyás patak, keletre, Remeteszeg mellett, a Bese pataka és ennek völgye, amelyről írott forrásaink már 1376-ban említést tesznek *Bespathaka* formában. A kolostorhoz közel lehetett egy, ugyancsak a térképeken megjelenő vízforrás (bizonyos „Funtina la puturoi” vagy „Fântâna puțului” név alatt), amely történeti használatáról jóformán semmit sem tudunk. Emellett felmerül a későbbi forrásokban emlegetett Klastrom patak létezése és használata már a pálosok alatt, amely a Klastromtető mellet folyt. Praktikus okokból gyanítható, hogy a kolostor területén a mindennapi vízellátást egy kút biztosította, erről viszont egyelőre nincs semmilyen adatunk.

Az írott forrásokhoz képest a katonai térképek valamivel több adatot tartalmaznak. A második és harmadik katonai felmérésen a domb dél–délkeleti részén egy körülhatárolt terület szőlősként van bejelölve (3.1.–3.3. képek). A harmadik felmérésen egy épület is fel van tüntetve a szőlős mellett, amely megjelenik a *Planurile directe de tragere* nevű térképen is (4. kép). Orbán Balázs szerint a szőlőst 1842-ben Marosszék királybírája telepítette, de előtte még kibányászta a kolostor köveit, amelyekből a domb lábánál saját udvarházát építette fel.³² Feltételezhetően a térképeken ezt a szőlőst jelzik. Az épület rendeltetését, amely a szőlős mellett vagy annak északnyugati csücskén van ábrázolva, nem ismerjük. Az is elképzelhető, hogy a kolostor valamelyik fennmaradt, romos, átalakított épületrészét jelöli, mivel nem az általánosan használt templom szimbólummal jelölik. Az ábrázolt épület egy hosszúkaás főépület, amelyre merőlegesen, középen egy kisebb épületrész csatlakozik.

GEOFIZIKAI KUTATÁSOK

A Maros Megyei Múzeum az Eötvös Loránd Tudományegyetem Geofizikai és Űrtudományi Tanszék munkatársaival kezdeményezett geofizikai méréseket 2013-ban.³³ Mágneses mérésekkel vizsgálták át egy 100×100 méteres területet. A mérési terület nagy része szántó, illetve parlagon hagyott szántó, dél és délkeleti részén pedig a 19. század folyamán és a 20. század elején szőlő volt. A mérést a szakemberek GSM-19-típusú Overhauser magnetométerrel végezték 1×1 méteres rácshálóban. Mérték a mágneses intenzitást (nT) és annak a vertikális gradiensét (nT/m). Az in-

32 ORBÁN: *Székelýföld*. 184.

33 A geofizikai mérések a Maros Megyei Múzeum szakemberei, dr. Györfi Zalan és dr. László Keve vezetése alatt történtek. Ezúton szeretném megköszönni mindkettőjük munkáját. Külön köszönet illeti Györfi Zalan a kézirat előkészítése során felmerülő részletek, kérdések tisztázásában és a szöveg nyelvi stilizálásában nyújtott segítségéért.

tenzitás a mélyebben elhelyezkedő objektumokra, míg a gradiens a felszínközeli objektumokra érzékeny.

A mágneses intenzitás gradiensét az 5. kép mutatja. A mágneses tér a terület déli, délkeleti részén zavart, melyben néhány kelet–nyugat irányú vonalas szerkezet is látható. A délkeleti saroknál látható nagy mágneses anomália (fehér folt) a domb tetején található vasszerkezet hatása. Hasonlóképpen a délnyugati sarokban látható anomália egy vaskerítés hatása. Látható még a szántás iránya, amely a terület északi részén kelet–nyugati irányú, a terület felső harmadától délre pedig észak–déli irányú volt, valószínűleg a szőlő miatt. Ezekről az anomáliákról a továbbiakban nem lesz szó.

A terület déli részén látható zavart tér az egykori kolostor téglá építőanyagának és a téglatörmeléknek a hatása. A benne látható vonalas szerkezetek pedig valószínűleg az egykori falak helyét jelzik, ahonnan a téglát (és az egyéb építőanyagot) utólag kitermelték. Elszórt téglatörmelék a terület nyugati és északi részén is látható, mint apró világos- vagy sötétszürke pontok. Azért, hogy jobb képet kapjunk a romok feltételezett helyéről, az 5. képen látható részterületen belül a mérést besűrítettük 0,5x0,5 méteres rácshálóba. Az egyesített eredmények a 6. képen láthatók. A terület keleti harmadán látható egy észak–déli irányú vonalas negatív mágneses anomália (sötétszürke vonal). Ennek forrása egy, a felszínen is látható kb. 20–30 centiméter mély árok. Mivel az árok negatív mágneses anomáliával jelentkezik, ezért gondoljuk, hogy a többi vonalas negatív mágneses anomáliát is árok, illetve betemetődött árok okozza. Ezen (már nem látható) betemetődött árkok az épületek egykori falának helyét jelezhetik, ahonnan a követ, téglát kitermelték.

A mágneses intenzitás a mélyebben elhelyezkedő objektumokra érzékeny, így ezek jobban láthatók, míg a felszín közelében található téglatörmelék kevésbé zavarja az eredményt. Másrészt az intenzitás kicsit „plasztikusabb” képet ad, mint a gradiens képe. A mágneses intenzitás a 7. képen jelenik meg, amelyen kicsit jobban látszik a két kelet–nyugati irányú fal a terület déli részén. Biztos, hogy a kolostor központi része itt helyezkedett el. A templom északi és déli falát vagy ez a két nyomvonal jelzi, vagy a templom még ettől délre helyezkedett el, úgy, hogy a templom északi falának a déli nyomvonal felel meg, és a szentély környékét az $x=72$ méter, $y=5$ méternél látható pozitív anomália jelzi (fehér folt). Az első értelmezés esetén az északi nyomvonal nyugati lezárásánál látható kör vagy négyzet alakú anomália az aszimmetrikusan elhelyezkedő torony alapja lehet. A második értelmezés szerint az anomália egy templomtól független épület alapja.

Az értelmezés a 8. képen látható. Ezen a negatív vonalas anomáliák (kék vonalak), valamint a pozitív vonalas anomáliák (piros vonalak) vannak bejelölve. A kék vonalak a falak helyét, a piros vonalak pedig a még bent lévő falakat jelezhetik. Előfordul, hogy ezek együtt, egymással párhuzamosan futnak. Az együtt futó piros–kék anomáliáknak az lehet az oka, hogy a nem használható törmeléket valószínűleg ott hagyták, ez adja a pozitív anomáliát (piros vonal), és a hiányzó fal pedig negatív anomáliával

jelentkezik, amit kékkel jelöltünk. Az értelmezés szerint a kolostortól északra legalább két épület is létezhetett, egyik északra, a másik északkeletre. A zöld vonal a felszínen is látható árkot jelöli, amely akár a kolostor keleti kerítőfala is lehetett. Azonban mivel a felszínen az árok ma is látszik, nem vagyunk biztosak ebben az értelmezésben, mert a kolostor anyagának elhordása óta valószínűleg fel kellett volna töltődnie. A lila vonal talán egy egykori utat jelölhet. A koncentráló téglatörmelékét világoskék színnel jelöltük.

Következtetésképpen elmondhatjuk, hogy a geofizikai mérések egyértelműen ki-
rajzolnak a pálos kolostorhoz köthető épületeket, és rendkívül hasznos lenne a közeljövőben régészeti kutatásokkal ellenőrizni pár elemet ezek közül. A következő részben kicsit tágabb perspektívából vizsgáljuk meg a pálosok területi terjeszkedését, és bizonyos tájelemek kutatásának a lehetőségét.

TERÜLETI GYARAPODÁS ÉS A TÁJELEMEK KUTATÁSA

Letelepedésük után a pálosok birtokai főleg adományokból gyarapodtak. A legelső adományok az alapítók és a tágabb család részéről érkeztek. A kőtemplommal közlebből meg nem nevezett szántók és erdők is kerültek a pálosokhoz. 1372-ben Bolgár László, az egyik alapító, egy házat vagy házhelyet, egy erdőt és a falu mellett egy halastavat adott a kolostornak.³⁴ 1376-ban „nobilis domina Bagycz” Szentkirályon, a *Gelyen Erdeye* nevű erdőben meglévő teljes birtokrészét hagyta a pálosokra.³⁵ 1378-ban szőlőhelyet, egy házhelyet, szántókat és szénafüveket kaptak Mezőbergenyében.³⁶ Ugyanabban az évben egy malomhelyet is kaptak a Maros-árkon, a náznánfalvi malom alatt, a molnár házhelyével együtt.³⁷ 1379-ben Székelyfalván adományoztak a pálosoknak egy erdőt szántókkal és a *Boda Mezeye* nevű rétet.³⁸ Alapításuk után, a 14. század végén, főleg a közeli falvakban szereztek területeket (Szentkirály, Bergenye, Székelyfalva), nagyobb számban erdőket, de igen változatos adományokat kaptak már letelepedésüktől fogva. A következő időszakban jelentősen gyarapodott földbirtokaiknak száma, amelyek kiterjedtek a környező települések, falvak területére. A 15. század folyamán több malmot, malomhelyet, halastavat, földeket, házhelyeket, szőlőket kaptak (Szentkirályon, Székelyfalván, Kisfaludon, Bergenyében Udvarfalván, Régenben, Toldalagon). Emellett, kifejezetten egyedülálló módon a pálos kolostorok sorában és mintegy a székelyföldi viszonyokat tükröződő, több „lófőseget” vagy

34 DAP II. 447.

35 Uo.

36 Uo.

37 Uo.

38 Uo.

„székely örökséget” is kaptak és vásároltak (például 1498-ban).³⁹ Földbirtokaik a 16. században tovább gyarapodtak, bár nem olyan ütemben, mint az előző században. Utolsó adataink a kolostor lakóiról 1535-ből vannak, amikor Vechey Antal perjel a szentkirályi kolostorban állított ki oklevelet egy birtokcseréről.⁴⁰ 1550-ben még Unoka egészbirtokukat akarták átengedni Martinuzzi György váradi püspöknek, helytartónak és kincstartónak, illetve Pókay Jakabnak, de ifjabb Pisky György, Cherényi János és György eltiltotta őket az ügylettől.⁴¹ Az 1556-os változások a pálosokra is nagy hatással lehettek, minden bizonnyal ekkor hagyhatták el kolostorukat, birtokaikat. 1556 szeptemberében Toldalagi András és Balázs ellentmondtak annak, hogy Ercse birtokot Szatmári Balázs elfoglalja, mivel az a szentkirályi pálosoké volt.⁴² Ebből arra következtethetünk, hogy a pálosok már nem voltak jelen, hogy javaik eltulajdonítása ellen tiltakozzanak.

A következőkben részletesen kitérnénk egy pár, a marosszentkirályi kolostor vízgazdálkodáshoz kötődő, viszonylag jól kutatható tájelem – a malmok és a halastavak – vizsgálatára.⁴³ Az említett tájelemeket már bizonyos szinten érintettük, és további terepi azonosításuk és kutatásuk is folyamatban van. Itt egy rövidebb összegzést szeretnénk nyújtani arról, amit tudunk, és arról hogy milyen irányba lehetne, illetve kellene ezeket a kutatásokat folytatni, ahhoz, hogy újabb adatok révén közelebb kerüljünk a pálosok gazdálkodásához.

Egyes kolostorok nagyobb arányban birtokoltak bizonyos birtokelemeket (szőlőt, erdőt, malmot stb.). Ezek jellege részben az adományozóktól is függött, de olykor a pálosok érdekei is kitűnnek a forrásokból. A fennmaradt oklevelek megjelölnek egy pár, a pálosok által pénzért megvásárolt földet vagy más birtokelemet is. A szentkirályi kolostor képviselője, Márk testvér, 1405-ben 52 forintért területet vásárolt a Besévölgy végében. Ekkor egyezség is született egy malom ügyében, amelyről további részletet nem tudunk.⁴⁴ Három évvel később, 1408-ban 350 forintért egy házhelyet és malomhelyet vásároltak Székelyfalván „in fluvio Maros in fossato de ipso Maros exeunte”.⁴⁵ Egy későbbi, 1498-as bejegyzés szerint Tófalvi András bizonyos pénz

39 Uo. 449–450.

40 *Székely Oklevéltár I–VIII.* Szerk. SZABÓ Károly–SZÁDECZKY-KARDOSS Lajos–BARABÁS Samu. Kvár, 1872–1934 (a továbbiakban SzOkl). III. 256. (593. sz.)

41 *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei.* II. (1485–1556). Kivon., bev. JAKÓ Zsigmond. Akadémiai, Bp., 1990 (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 17 – a továbbiakban KmJkv). 701 (5005. sz.).

42 BENKŐ: *A középkori Székelyföld.* 270.

43 Átfogó tanulmány a középkori magyarországi területről: FERENCZI László: *Water Management in Medieval Hungary = The Economy of Medieval Hungary.* Ed. József LASZLOVSKY–Balázs NAGY–Péter SZABÓ–András VADAS. Brill, Leiden–Boston, 2018. 238–252.

44 DAP II. 448.

45 Uo.

fejében, de inkább saját maga és családja lelki üdvéért, a kolostornak adományozta tófalvi, szentgyörgyi, csejdi, ernyei és székesi székely örökségeit, tartozékaikkal együtt.⁴⁶ F. Romhányi Beatrix rávilágított arra, hogy szinte mindegyik nagyobb kolostor a jövedelemszerzés szempontjából kisebb-nagyobb mértékben specializálódva volt, tehát bevételeinek nagyobb hányada egy meghatározott birtoktípusból vagy terményből származott.⁴⁷ A birtokok vagy termények eltérő bevételt hoztak a kolostoroknak, voltak jövedelmezőbb és kevésbé értékes birtoktípusok. A szentkirályi pálosok nagy számban birtokoltak erdőket, malmokat, malomhelyeket és malomjövedelmeket. Benkő Elek már felhívta a figyelmet a marosszentkirályi pálosok helyi szintű malommonopóliumára, amely jelentős és stabil bevételhez juttatta a közösséget, mivel ezek nem csupán őrlőhelyekként működtek, hanem malomjog is társult hozzáuk (lásd az összesítő táblázatot).⁴⁸

A legelső malomhelyet, a molnár házhelyével együtt, 1378-ban kapták Gerőfi Miklós fia Lászlótól, a náznánfalvi malom alatt, Bergenye határában pedig további szőlőhelyet, udvarházhelyet, szántókat és kaszálókat szereztek.⁴⁹ 1380-ban terenyei Pónya fia, Mihály egy malomhelyet adományozott a remetéknek „intra metas villae Sicularum Zekelffalwa in fluvio Moryzii in fossato interiori, in fine prati heremitarum Bodamezeyeye vocati”.⁵⁰ Ezt a bizonyos *Bodamezeyeye* nevű rétet 1379-ben kapták (további szántóföldekkel és egy erdővel) ugyancsak terenyei Pónya fia Mihálytól, amelyről tudjuk, hogy Székelyfalva határán belül, a *Kysbese* völgy végében, a *Bespathaka* folyó mellett helyezkedett el.⁵¹ 1382-ben és 1391-ben két malomjövedelmet kaptak. 1382-ben ugyancsak egy Székelyfalván működő malomnak („in fossato fluvii Morwsii habiti”) a szombati kompletóriumtól a vasárnap reggeli miséig levő időszakban termelt részét kapták. 1391-ben pedig Tuzsoni Simon fia, Semjén a Küküllő megyei Szászszentlászlón épült malma jövedelmének tizedrészét ajándékozta a kolostornak.⁵² 1395-ben hosszas pereskedés után Margit asszony a remetéknek adományozta teljes saját részét a *Wyncze molna* nevű malomból, amely „in fluvio fossati Morws Zekelpathaka vocato decurenti”.⁵³ 1405-ben újabb egyezség született egy malom ügyében, 1408-ban pedig a remeték vásároltak egy malomhelyet, amelyről fent már részletesen szóltunk.⁵⁴ 1420-ban szentannai Pónya fia Mihály egy malomhelyet adományozott a kolostornak „super fluvio Marosarka in facie possessionis

46 DAP II. 449.

47 F. ROMHÁNYI: *Pálos gazdálkodás*. 132.

48 BENKŐ: *A középkori Székelyföld*. 263.

49 DAP II. 447.

50 Uo.

51 Uo.

52 DAP II. 447–448.

53 DAP II. 448.

54 Uo.

Zekelffalwa”.⁵⁵ 1448-ban Margit, a szentkirályi Bolgár család valamely tagjának, talán Bolgár Lászlónak az özvegye, az *Eghezegh* nevű malom és a mellette levő rév felét a remetéknek adományozta.⁵⁶ Bolgár Miklós özvegye, Krisztina asszony, 1449-ben bevallást tett, miszerint fia, Bolgár László (még a rácoreszági hadjárat előtt) a kolostornak adományozott egy fél malmot „in minori fluvio Marosii decurrentis”. Az adományt Krisztina élete végéig használhatta, csak halála után került át a pálosokhoz.⁵⁷ 1453-ban kisfaludi Benedek és a remeték megegyeztek arról a malomról, amelyet a szerzetesek újonnan építettek „in rivulo fluvii Moros vulgo Zeekes nominato”.⁵⁸ 1467-ben Vincze szentkirályi pálos perjel eltiltotta meggyesfalvi Alárd Lászlót attól, hogy Kisfalud végén a remeték malma alá a Maroson új malmot építsen.⁵⁹ 1471-ben Toldalagi András végrendeletében egy malmot hagyott a pálosokra Toldalagon, „super dictam piscinam et lacum piscina decurrente”.⁶⁰ 1474-ben Mihály kalotaszegi román vajda felesége nevében tiltakozott amiatt, hogy apósa, néhai Toldalagi István nyolc jobbágytelket, két kétkerekű malmot és egy halastavat hagyott végrendeletileg a szentkirályi pálos kolostorra.⁶¹ 1478-ban Várczai Vajda Mihály és felesége, Zsófia, néhai Toldalagi András lánya kiegyeztek a pálosokkal, hogy Toldalag határában lévő halastavuk és malomhelyük harmadrészét életük végéig átengedik a remetéknek, haláluk után pedig, ha gyermektelenül maradnak, Toldalagon, Faragón, Móricon és Ercsén lévő részjóságaik a kolostorra szálljanak, azokat rokonaik csak 200 arany forinttal válthassák magukhoz.⁶² 1482-ben a remeték pereskedés után megegyeztek a vásárhelyi polgárokkal egy csertörő malom ügyében,⁶³ 1489-ben pedig szentannai Gyulakuti Balázssal egyeztek ki egy székellyfalvi fél malom („super fluvio Marosarok decurrentis”), rétek és a *Kewzberk* nevű erdő ügyében.⁶⁴ Egy másik malomnegyed fölött 1500-ban történt megegyezés Polyák Albert és a kolostor között. 1509-ben pedig Gyulakuti Miklós hagyott egy malmot a pálosokra Szentannán misealapítvány céljaira. Talán az utolsó adat, amely egy olyan malom ügyéről szól, amelyben a pálosok is érintettek voltak, 1554-ből maradt ránk. Ebből csupán annyi derül ki, hogy per folyt a pálosok és Marosvásárhely között egy, a város határában épült malom miatt, és a választott bírák ítéletet is hoztak, amiért Kendi Ferenc és Dobó István erdélyi

55 Uo.

56 DAP II. 449.

57 Uo.

58 Uo.

59 SzOkl VIII. 117. (65. sz.)

60 Uo. III. 91–94. (478. sz.)

61 Uo. VIII. 131–132. (78. sz.); KmJkv I. 752. (2141. sz.)

62 Uo. III. 101–102. (484. sz.)

63 DAP II. 449.

64 Uo.

vajdák felszólították Köpeci Tamást, székelyvásárhelyi Varga Györgyöt és szentkirályi Varga Györgyöt, hogy foglalják írásba ezt a város részére.⁶⁵

Amint a fenti leírásokból kiderül, a legtöbb malom vagy malomhely Székelyfalva területén és Szentkirály környékén (a falutól délre) helyezkedhetett el, legalábbis azok, amelyeket az írott források részletesebben említenek. Ezek a malmok nagyrészt a Marosból észak felé kiágazó vízfolyás mellett létesültek. A források ezt a vízfolyást Maros-árok vagy Kis Maros névvel emlegetik. Ezek mellett létezhetek kisebb árkok is, amelyekről nem maradt feljegyzés, de olyan helyen is emelhetek malmot, ahol kisebb, helyi patakok csatlakoztak a nagyobb árokhoz, vagy akár a Maroshoz. Ugyancsak több malom működhetett Kisfalud és Náznánfalva mellett. Ha a fennmaradt történelmi térképeket, közülük is elsősorban a legkorábbinak tekinthető első katonai felmérés (1763–1787) szelvényeit vizsgáljuk, ez a bizonyos Maros-árok Kisfalud környékén ágazott el észak felé a Marosból, és Marosszentkirály környékén ömlött újra a Marosba. A három katonai felmérésen jól látható, hogy a modern kori szabályozásokig (1960–1970) a Maros vonala folytonosan változott, és nemcsak Kisfaludnál alakították ki árkot, hanem Náznánfalva vagy Szentkirály irányába is, amelyek szintén számos változáson mentek át. Az utolsó két katonai felmérésen Kicsi- vagy Kis-Maros név alatt szerepel ez a hosszú vízfolyás. A középkori állapotokat részletesen nem ismerjük, nem tudjuk például, hogy a pálosok letelepedésekor a Maros pontosan hol folyt, mennyire volt közel a településekhez, hány létező árok működött már, és hogy pontosan mikor alakították ki ezt a hosszú árkot, amelynek nyomvonala ma is követhető. A legkorábbi adat arra, hogy a Marosnak volt egy mesterségesen kialakított belső árka, 1380-ból való, ám 1378-ban már létezett egy náznánfalvi malom. A *Marosarka* név először 1420-ban, majd 1489-ben jelent meg, és a leírásokból az is kiderül, hogy Székelyfalva határain belül húzódott.

A malmok építéséről, rendeltetéséről és használatáról nagyon keveset tudunk. Nagy részük lisztelőmalom lehetett, csupán egy adat maradt fenn egy csertörő malomról (*molendinum corticalis*), amely per tárgyát képezte a kolostor és a marosvásárhelyi polgárok között.⁶⁶ A malmokról más részletek csak ritkán derülnek ki. Tudjuk például, hogy 1391-ben egy kétkerekű malom jövedelmének a tizedrészét kapták meg, viszont ez esetben egy távolabbi malomról van szó. Két kétkerekű malom működött Toldalagon 1474-ben, de a részletekről a források hallgatnak. A malmok túlryomó része fából, esetleg kőből és fából épülhetett.

A malmokhoz sok estben csatlakozott kisebb-nagyobb halastó is. A szentkirályi pálosok a malmok mellett számos ilyen halastavat is birtokoltak. Az első dokumentált halastavat még 1372-ben kapták Bolgár Lászlótól a falu mellett.⁶⁷ 1403-ban Bár-

65 SzOkl III. 305–306. (627. sz.). Esetleg a csertörő malom lehetett a vita tárgya?

66 DAP II. 449.

67 Uo. 447.

doson kaptak egy halastavat. 1425-ben egy bergenyei halastavat említene, amelyet újra a remetéknek ítélték.⁶⁸ 1471-ben Toldalagi András a végrendeletében a malommal együtt egy halastavat is hagyott a pálosoknak. 1483-ban Toldalagon kaptak egy fél halastavat, 1485-ből pedig egy ugyancsak toldalagi halastóról értesülünk, a Dobocz-hegy alatt. 1500-ban egy halastó harmadát örökölték meg. 1535-ben a toldalagi halastó kiszáradt, ezért a pálosok ennek felét elcserélték egy nagyercsei *Soostho* nevű halastóért, és további jobbágytelkekért.⁶⁹ A halastavak terepen való beazonosítása hosszabb folyamat, de sok esetben látványos eredményeket hoz. A marosszentkirályi pálos halastavakat illetően, történelmi térképek és terepbejárás segítségével, eddig két helyen sikerült lehetséges halastóhelyeket beazonosítani. Az egyik a mezőbergenyei halastó, amely az első katonai felmérésen még jól látható, egy malommal a végében (9.1.–9.2. képek). A másik a toldalagi halastó, amely az első és harmadik katonai felmérésen is fel van tüntetve (10.1. kép). Ezen tavak középkori eredetére csak közvetett módon következtethetünk, abból a feltételezésből kiindulva, hogy a halastavakat a középkorban is, akárcsak manapság, az arra legmegfelelőbb helyen alakították ki. A toldalagi középkori tó helyén ma is halastó áll (10.2. kép), sőt Faragótól Sárpatakig az egész völgyben összesen hat nagy méretű halastó működik, egy pedig kiszáradt. A halastavak fenntartásáról vagy költségeiről a forrásaink nem szólnak, az eddigi megfigyelések alapján a kisebb jövedelmet hozó birtoktípusokhoz sorolhatjuk azokat.⁷⁰ Azt sem tudjuk, hogy milyen halakat tenyészthettek, vagy milyen gyakran halászták le ezeket, és milyen rendszerességgel tisztították őket. A halastavak mérete, formája nagyon változatos volt, hisz mindenütt a terep sajátosságait használták ki, illetve ahhoz igazodtak. Kétféleképpen alakíthattak ki halastavat. Egyik módja az volt, hogy egy folyó vagy inkább patak medrét egy gáttal elzárták. A másik módzat szerint a holtágak helyén vagy a patakok/folyók mellékágain alakították ki tavakat. Mezőbergenye és Toldalag esetében az első katonai felmérés az első kialakítási módot szemlélteti, mindkét esetben egy-egy malommal a halastó végében. Az írott források alapján a marosszentkirályi pálosok legalább öt halastavat bírtak, illetve több halastórészt. Egy 1461-es érdekes adatból kiderül, hogy a marosszentkirályi kolostor a szentmihálykői pálos kolostorral közösen birtokolt egy halastavat Madarason (valószínűleg Mezőmadarason), amelyet egy nagyercsei halastóra cseréltek.⁷¹ Ez alapján egyértelmű, hogy a két pálos kolostor kapcsolatban állt egymással.

A malmok és a halastavak kutatásának fontos szempontja, hogy kialakításuk jelentős földmunkával járt: mind a malomárok és a gát létrehozása, mind a malom építése, mind pedig a kisebb vagy nagyobb tó elrekesztése. Ezek nyomai, töredékei a

68 Uo. 449.

69 SzOkI. III. 256–257. (593. sz.)

70 F. ROMHÁNYI: *Pálos gazdálkodás*. 84–89.

71 DAP II. 178; MNL OL, DF 286489, p. 111.

tájban sok esetben még ma is felismerhetők. A halastavak esetében gyakran megfigyelhető, hogy időközben feltöltődtek (mivel nem használták, nem takarították őket), és így maradtak fenn, de több esetben lecsapolták azokat, és ma szántóföldként használják, a halastavak gátját pedig sokszor helyi földútként használták tovább.

KÖVETKEZTETÉSEK, TOVÁBBI KUTATÁSI LEHETŐSÉGEK

Összegzésként elmondható, hogy a marosszentkirályi kolostor – tekintve Marosvásárhelyhez való közelségét – a városi kolostorok közé sorolható, és a pálosok egyetlen, gazdagon ellátott székelyföldi rendháza volt. Az évszázadok során kimagasló számú malmot, malomhelyet és malomjövédelmet bírt, ezek által pedig malommonopóliumra tett szert a Maroson és a környező árkokon, illetve vízfolyásokon. A pálosok azonban más birtokelemek szempontjából sem szűkölködtek, számos halastó vagy halastórész, erdő, szántó, legelő és szőlő is került birtokukba. Ezek közül a jelen tanulmány közelebbről csak a malmokat és a halastavakat vizsgálta, de kutathatónak tűnnek a szőlők és bizonyos erdőrészek is. A legelők és szántók esetében viszont nagyon kevés adat áll rendelkezésünkre ahhoz, hogy pontos tájbéli elhelyezkedésüket meg tudjuk határozni.

Jelen kutatás továbbvitele szempontjából fontosnak tartjuk a területre vonatkozó későbbi (kora újkori és újkori) írott források részletes átfésülését is annak érdekében, hogy a terepi kutatásokat időben és folytonosan tudjuk követni. Átfogó tájrégészeti kutatásokat kellene folytatni a kolostorhelyszín közvetlen környezetében addig, amíg a terület beépítettsége ezt lehetővé teszi, ugyanis az utóbbi évek ingatlanberuházásai következtében gombamód szaporodnak az új lakónegyedek a környéken. A továbbiakban a középkori és újkori település- és úthálózat (eltűnt településekkel együtt) felderítése, feltérképezése, vizsgálata és rekonstrukciója jelenthet fontos előrelépést abban, hogy jobban megértsük a korabeli tájhasználatot. Emellett a Maros folyó történeti vízmederváltozásainak a feltérképezése és elemzése is jelentős, új eredményeket hozhat, amely által fény derülhet az átkelőhelyek, malomárkok és egyéb vízfolyások használatára is. Elemzésünket ugyanakkor talaj- és pollenmintákkal lehetne kiegészíteni, amelyek előzetes terepi kutatásokat igényelnek ahhoz, hogy a lehetséges mintaterületeket fel tudjuk térképezni.

Év	Típus	Adomány	Vásárlás	Örökség	Per	Mennyiség	Elhelyezkedés
1378	malomhely és házhely			X		-	Bergenye / in fluvio seu fossato Marwsyo decurrente
1380	malomhely	X				-	Zekelffalwa / in fluvio Moryzii in fossato interior, in fine prati heremitarum Bodamezeye
1382	malomjövödelem	X				-	Zekelffalwa / in fossato Morwsii
1391	malomjövödelem egy kétkerekű malomból	X				tizedrész (<i>decima pars</i>)	Zent Laslo / in fluvio Kykylle
1395	<i>Wyncze</i> -malom	X			X	az adományozó teljes része	in fluvio fossati Morws Zekelpathaka vocato decurrenti
1405	megjegyzés egy malom ügyében					-	?
1408	malomhely		X			-	Zekelffalwa
1420	malomhely	X				-	Super fluvio Marosarka in facie poss. Zekelfallwa
1448	<i>Egberzegh</i> , malom	X				az adományozó része a malom feléből	Zenthkyral?
1449	egy malom fele	X				az adományozó része a malom feléből	in minori fluvio Marosii decurrentis

Év	Típus	Ado- mány	Vá- sárlás	Örök- ség	Per	Mennyiség	Elhelyezkedés
1453	megegyezés egy malom ügyében				X	-	in rivulo fluvii Moros vulgo <i>Zeekes</i> nominato
1467	malom, tiltakozás				X	a pálosok malma	super fluvio Maros, in fine ville Kysfalwd
1471	malom			X			Toldalag / super piscina
1474	malom			X		két kétkere- kű malom	Toldalag
1478	malomhely, kiegyezés				X	harmadrész	Toldalag
1482	megegyezés				X	<i>molendinum corticalis</i>	?
1489	malom, megegyezés				X	egy malom fele	Zekelffalwa / super fluvio Marosarok
1500	malom, megegyezés				X	egy malom negyede	?
1509	malom			X			Zenth Anna

Összesítő táblázat. A szentkirályi pálosok malmai, malomhelyei és malomjövendelmei

THE PAULINES FROM SÂNCRAIU DE MUREȘ AND THEIR ESTATES. PRELIMINARY RESULTS OF A LANDSCAPE ANALYSIS AND FURTHER RESEARCH POSSIBILITIES

Keywords: Paulines; landscape archaeology; estates; land use; mills; fishponds

The present study offers a short synthesis and overview of a landscape archaeological study which focuses on the Pauline monastery and its landed estates located in Sâncraiu de Mureș, County Mureș, Romania. Along the few centuries of their existence the Pauline community accumulated numerous and varied landed donations. Among these donations the number of mills, mill places, and mill incomes represented an outstanding percent, which ensured the Paulines monopoly in the region. Other donations included fishponds or parts of fishponds, forests, parts of arable lands, pastures, meadows, and vineyards. Based on the testimony of several documents the authors discuss certain important events from the history of the Paulines, focusing on possible constructions that could have taken place in the building

complex. The location of the monastery is relatively well-known and even though archaeological investigation never took place at the site of monastery at least two construction or renovation works could have taken place, one in 1392 and another around 1520. Additionally, the results of a geophysical survey conducted in 2013 are presented in detail, which again supply a more exact identification of the monastic buildings. The study discusses in detail the research of two landscape elements, both of which are connected to the use of the surrounding water bodies, the mills and the fishponds.

The analysis indicates that most of the mills owned by the Paulines were situated on an artificial canal of the River Mureș, which crossed mainly through the territory of a village called in the sources Székelyfalva, but disappeared by today, and on the territory of the village Sâncraiu de Mureș. This canal appears in the sources under the name Maros-árok (ditch/dike of the Mureș) or Kis-Maros (Small Mureș). According to the sources several mills could have functioned also around the settlements of Nazna and Micești (Kisfalud). Historic maps show that this dike branched off from the Mureș River towards north around the village Micești and joined the Mureș again in the area of Sâncraiu de Mureș. The same historic maps illustrate that the river bed of the Mureș was in a continuous change until the 20th century modernization works. As a consequence, it is hard to estimate how did the Mureș River change its course along the centuries, thus the exact course of the river in the time of the Paulines, just as the formation date of the canal on which a number of mills were located is unknown. The earliest information on the canal comes from 1380, when this had already functioned, referred to as an interior canal, and in 1378 a mill is already attested in Nazna. The name Marosarka was used for the first time in 1420 and then in 1489. Sometimes next to the mills fishponds were attached. Written documents indicate that the Paulines owned fishponds or parts of fishponds near the village Sâncraiu de Mureș, Bărdești, Berghia, Toldal, and Ercea. The research of both landscape features requires a complex, multi-disciplinary approach, in the framework of which our results represent only a first phase. However, even in this preliminary phase the identification and sometimes even the mapping of visible remains of these features could be conducted given the largescale earthworks that the development of these features required, such as mill canals, dams etc.

PAULINII DE LA SÂNCRAIU DE MUREȘ ȘI PROPRIETĂȚILE LOR. REZULTATE PRELIMINARE ȘI POSIBILITĂȚI DE CERCETĂRI VIITOARE ÎN RECONSTITUIREA ȘI ANALIZA PEISAJULUI ISTORIC

Cuvinte-cheie: *paulini; arheologia peisajului; proprietăți; folosința peisajului; mori; heleștee*

Studiul de față oferă o mică sinteză a rezultatelor preliminare ale unui studiu de arheologia peisajului axat pe mănăstirea paulină de la Sâncraiu de Mureș și proprietățile acestuia. În decursul istoriei lor de câteva secole, în perioada medievală paulinii de la Sâncraiu de Mureș au beneficiat de numeroase donații de diverse natură. Au posedat un număr ridicat de mori, locuri de moară precum și venituri din mori, fapt care le-a asigurat monopolul în regiune. Pe lângă mori au deținut numeroase heleștee sau părți din iazuri, păduri, loturi de pământ agricol, pășuni și vie. Autorii discută în detaliu evenimente importante din viața paulinilor, legate de posibile construcții derulate la mănăstire, menționate în documente. Situl arheologic și

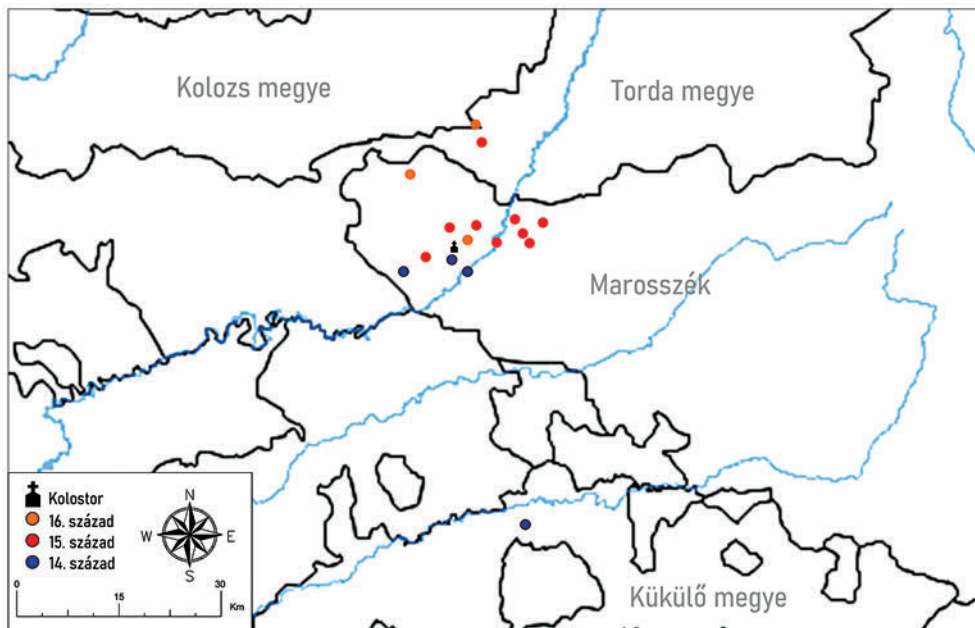
locația mănăstirii se cunoaște relativ bine, deoarece a beneficiat de câteva periegeze, însă locul clădirilor monastice nu a fost vreodată cercetată arheologic. Rezultatele măsurătorilor geofizice efectuate în anul 2013 sunt prezentate în detaliu, care la rândul lor susțin locația mai exactă a ruinelor mănăstirii pauline. Lucrarea se concentrează pe elementele de peisaj și cercetarea acestora, evidențiind folosirea apelor înconjurătoare pentru a opera mori și a folosi heleșteele primite în donații.

Din analiză reiese că cele mai multe mori s-au aflat pe un canal al Mureșului, care a traversat în mare parte teritoriul satului astăzi dispărut, numit în surse Székelyfalva, dar și pe teritoriul Sâncraiuului de Mureș. Acest canal este numit în surse Maros-árok (canalul Mureșului) sau Kis-Maros (Mureșul Mic). Conform documentelor mai multe mori puteau funcționa și în jurul localităților Nazna și Micești. Hărțile istorice ne arată că acest canal al Mureșului s-a desprins din râul Mureș spre nord în zona satului Micești și s-a reunit cu Mureșul în zona satului Sâncraiu de Mureș. Aceleași hărți ne indică faptul că albia râului Mureș a fost într-o continuă schimbare până la modernizările din secolul al XX-lea. În consecință este greu de estimat cum și-a schimbat traseul Mureșul de-a lungul secolelor, astfel nu cunoaștem cu exactitate cursul râului în vremea paulinilor, și nici momentul formării canalului pe care s-au aflat mai multe mori. Informația cea mai timpurie în acest sens apare în 1380 când deja funcționa acest canal artificial, indicat sub numele de canal interior, iar în 1378 este atestată deja o moară la Nazna. Numele de Marosarka apare mai întâi în 1420 apoi în 1489. În anumite cazuri pe lângă mori au existat și heleștee. Sursele documentare indică faptul că paulinii dețineau heleștee lângă satul Sâncraiu de Mureș, Bărdești, Berghia, Toldal și Ercea. Cercetarea acestor elemente de peisaj necesită o abordare mai complexă, în cadrul căreia rezultatele noastre reprezintă doar o primă etapă. Chiar și în această etapă preliminară însă s-a reușit identificarea și uneori cartarea lor, a urmelor vizibile în peisaj, datorită lucrărilor de mare anvergură pentru formarea canalelor de moară, a barajelor etc.

KÉPJEGYZÉK/LIST OF ILLUSTRATIONS/LISTA IMAGINILOR

1. A pálos birtokok időrendi és területi megoszlása. Cloudscale Digital
Chronological and territorial spread of the Pauline properties. Cloudscale Digital
Proprietățile paulinilor în ordine cronologică și teritorială. Cloudscale Digital
2. A marosszentkirályi kolostor elhelyezkedése a tájban
The site of the Pauline monastery of Sâncraiu de Mureș in the surrounding landscape
Locația mănăstirii pauline de la Sâncraiu de Mureș în peisajul înconjurător
(2015. 01. 29., Szabó Máté, Pécsi Légitérőszeti Téka)
- 3.1–3.3. A pálos kolostor helye a második és harmadik katonai felmérésen
The site of the Pauline monastery on the Second and Third Military Survey of the Habsburg Empire
Locul mănăstirii pauline pe a doua și a treia ridicare topografică iozefină
4. A kolostor helye a *Planurile directoare de tragere* nevű térképen
The site of the monastery on the map *Planurile directoare de tragere*
Locul mănăstirii pe harta *Planurile directoare de tragere*
5. A mágneses intenzitás gradiense
Gradient of magnetic intensity
Gradient de intensitate magnetică

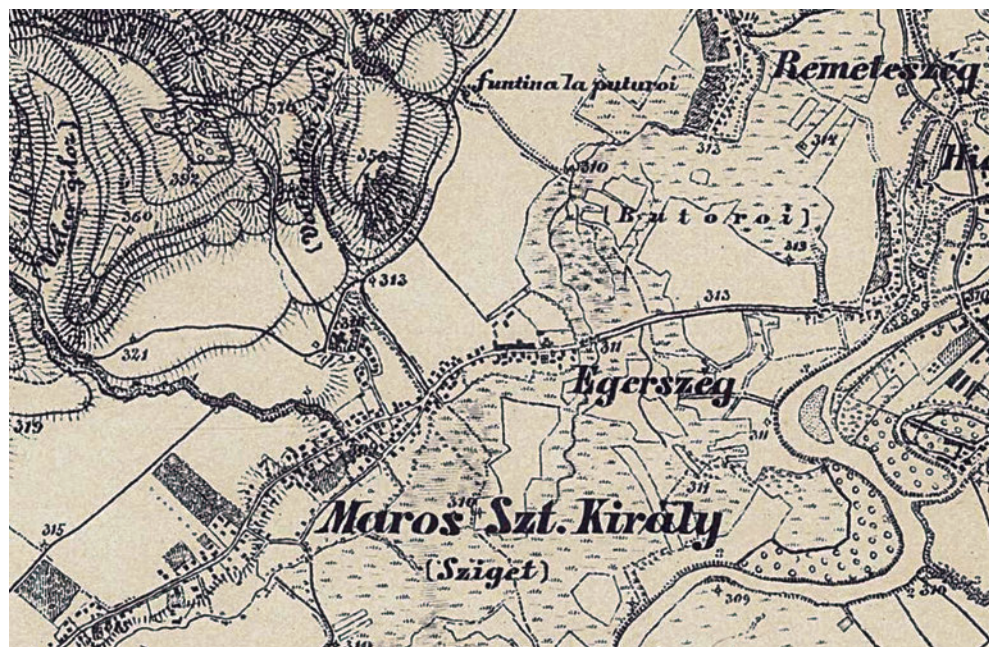
6. A mágneses intenzitás gradiense. A terület déli részén, középütt a mérést 0,5×0,5 méteres rácshálóban végeztük, máshol 1×1 méteres rácshálóban
Gradient of magnetic intensity. In the southern part of the measured territory the measurements were taken in a 0,5×0,5 meter grid, elsewhere in a 1×1 meter grid
Gradient de intensitate magnetică. În partea sudică a teritoriului măsurătorile s-au efectuat în casete de 0,5×0,5 metri, în restul suprafeței în casete de 1×1 metri
7. Mágneses intenzitás
Magnetic intensity
Intensitate magnetică
8. Értelmezés. Lásd a színelcsot a szövegben
Interpretation. See the color key in the text
Interpretare. Vezi legenda culorilor în text
- 9.1.–9.2. A mezőbergenyei halastó az első katonai felmérésen és ennek helye légi felvételen
Heleşteul de la Berghia pe prima ridicare iozefină şi vedere aeriană a locului fostului heleşteu
The fishpond from Berghia on the First Military Survey and aerial view of its place
(2015. 01. 29., Szabó Máté, Pécsi Légitérészeti Téma)
- 10.1–10.2. A toldalagi halastó az első katonai felmérésen és légi felvétel a modern halastavakról
Heleşteul de la Toldal pe prima ridicare iozefină şi fotografie aeriană a heleşteelor moderne
The fishpond from Toldal on the First Military Survey and aerial view of the modern fishponds
(2015. 01. 29., Szabó Máté, Pécsi Légitérészeti Téma)

1. A pálos birtokok időrendi és területi megoszlása

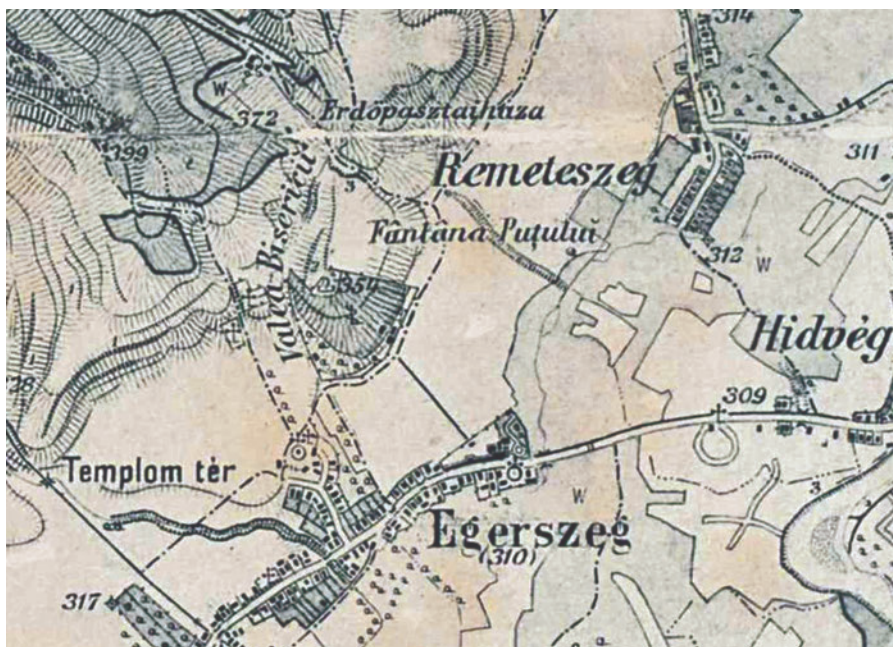
2. A marosszentkirályi kolostor elhelyezkedése a tájban

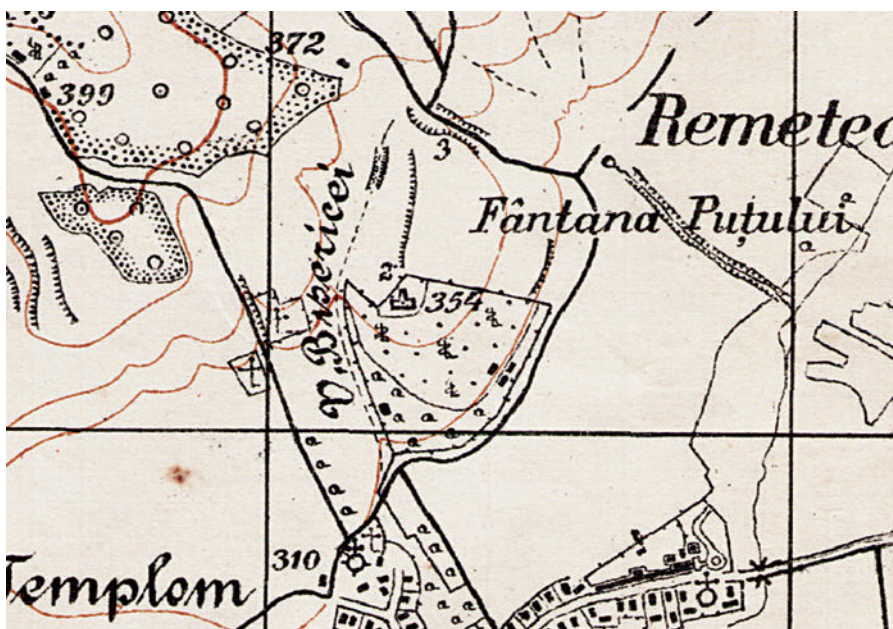
3.1. A kolostor helye a második katonai felmérésen

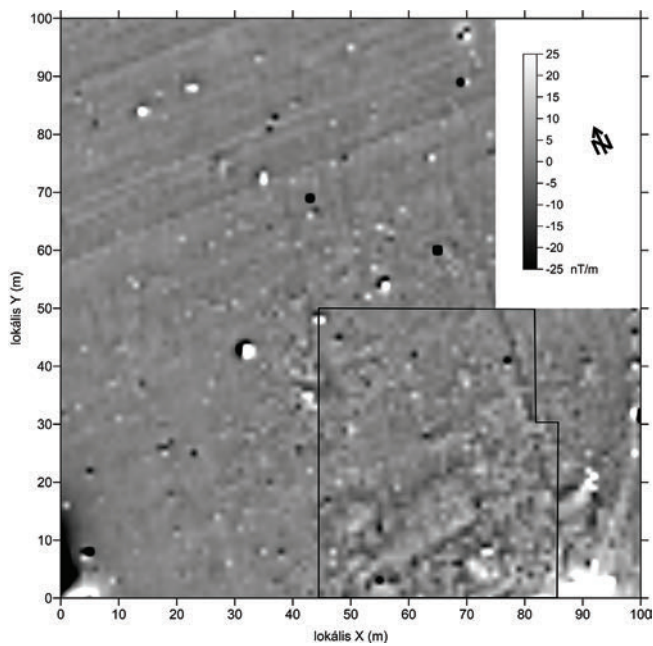
3.2. A kolostor helye a harmadik katonai felmérésen (1:75 000)

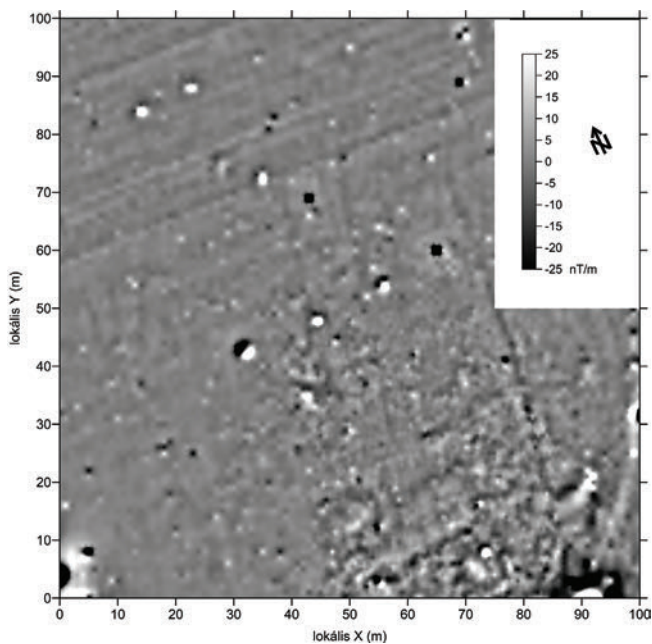
3.3. A kolostor helye a harmadik katonai felmérésen (1:25 000)

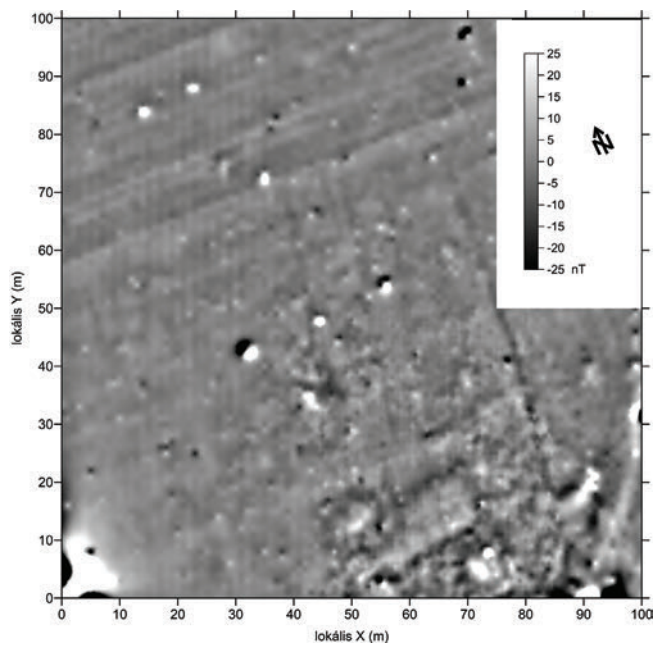
4. A kolostor helye a Planurile directe de tragere nevű térképen

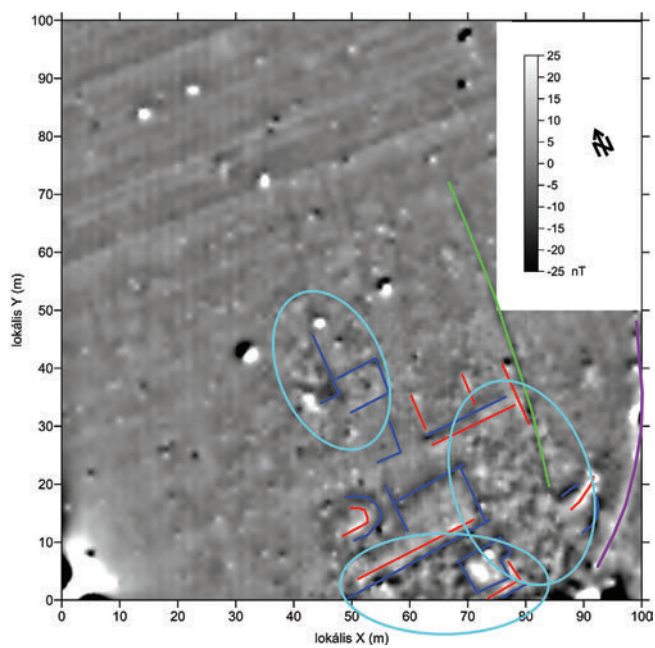
5. *A mágneses intenzitás gradiense*

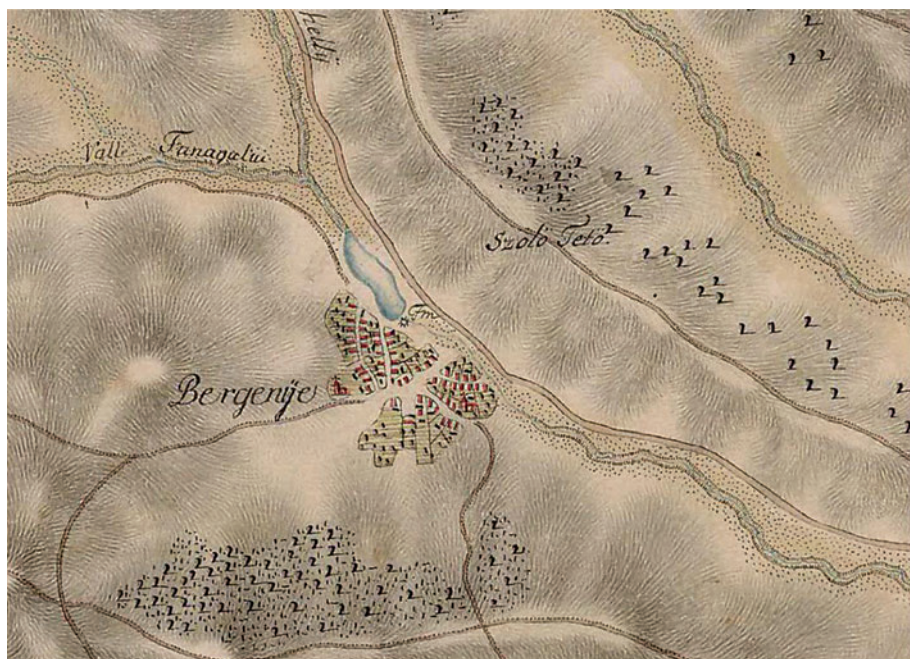
6. *A mágneses intenzitás gradiense*

7. Mágneses intenzitás

8. A mágneses felmérés értelmezése

9.1. A mezőbergenyei halastó az első katonai felmérésen

9.2. A mezőbergenyei halastó helye légifelvételen

10.1. A toldalagi halastó az első katonai felmérésen

10.2. Légifelvétel a mai toldalagi halastavakról